

РОЗДІЛ V

Системні та функціональні характеристики мовних одиниць різних рівнів

УДК 811.112.2 '373.7 (045)

Світлана Ганжело

Типологія фразеологічної контамінації в німецькій мові

Стаття присвячена дослідженню одного з прийомів оказіонального перетворення фразеологічних одиниць (ФО) – фразеологічної контамінації. Відповідно до сучасних тенденцій у фразеологічній науці фразеологічну контамінацію розуміємо як поєднання двох або більше частин ФО, внаслідок якого може з'явитися нова. Враховуючи структурно-семантичні особливості ФО та характер процесів фразеологічних перетворень, у статті виділено та розглянуто чотири типи їх контамінації: 1) контамінація-схрещення, 2) контамінація-поширення, 3) контамінація-накладення, 4) контамінація-приєднання. Розгляд прийому контамінації ФО дає змогу виявити, з одного боку, прагматичні можливості оказіональних фразеологізмів як експресивних знаків, а з іншого – лінгвокреативні здатності носіїв мови як її користувачів, що прагнуть максимально точно та образно висловлювати думки й достатньо повно проявляти оціночність та експресію щодо явищ навколишнього світу.

Ключові слова: фразеологічна контамінація, оказіональний фразеологізм, контамінація-схрещення, контамінація-поширення, контамінація-накладення, контамінація-приєднання, фразеологічний контамінат.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналізуючи напрям наукових досліджень у сфері фразеології, слід зазначити, що еволюційні процеси у фразеологічному фонді тривалий час перебували поза полем зору вчених, і лише нечисленні дослідження 60–70-х рр. минулого століття, присвячені аналізу способів виникнення та розвитку фразеологічних одиниць (І. В. Абрамець, І. І. Чернишева, В. І. Гаврись, А. В. Кунін, І. А. Голікова, В. М. Мокієнко, Ф. Г. Гусейнов), стали першим внеском у розроблення теоретичних основ нового розділу фразеології.

Усвідомлення лінгвістами надзвичайної важливості цієї проблематики сприяло появі у 1980-х рр. нових робіт, які розглядали причини та лінгвістичну техніку утворення фразеологізмів (В. І. Гаврись, М. Ф. Палєвська, А. Г. Назарян, В. І. Коваль, О. І. Денисова, В. П. Жуков, С. І. Петрова, В. М. Мокієнко, Л. П. Корабліна, Г. Г. Соколова).

Проте відсутність у зазначених розвідках єдиного термінологічного апарату, суттєві відмінності в концепціях фразеологів та інші факти засвідчують, щой сьогодні «встановлення об'єктивних закономірностей формування та розвитку» фразеологічних одиниць (ФО) одне з найважливіших завдань фразеологічної науки. Серед аспектів цієї загальної та багатогранної проблематики до найменш досліджених належить фразеологічна контамінація, тобто можливість створення нових фразеологізмів на основі двох та/або більше базових.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Перші узагальнення про передумови контамінаційної взаємодії мовних одиниць з'явилися в лінгвістичній літературі наприкінці XIX – на початку XX ст. [5, с. 8]. У сфері фразеології контамінаційне злиття ФО розглядається як закономірний факт мовленнєвого розвитку, як нормативний прийом у галузі мови або характеризується як поширений вид помилок в усній та писемній комунікаціях [11, с. 164].

Пізніше вчені дотримувалися думки, що контамінація – постійний та продуктивний процес багатьох мов світу [10, с. 190]. Проте спеціальних досліджень на лексичному або фразеологічному матеріалі, які б підтвердили або заперечили цей гіпотетичний висновок, мало.

Актуальність наукового дослідження визначається потребою системного вивчення трансформаційних процесів у фразеології, що зумовлюють динамічний стан та розвиток фразеологічної системи та мови загалом. Опис особливостей (умов, механізмів, результатів) одного з типів okazіонального перетворення ФО дає змогу виявити, з одного боку, прагматичні можливості okazіональних фразеологізмів як експресивних знаків, які є яскравим виразним засобом, а з іншого – креативні здатності носіїв мови як і її користувачів, що прагнуть максимально точно висловлювати думки й достатньо повно проявляти оціночність та експресію щодо явищ навколишнього світу.

Об'єкт дослідження – фразеологічні одиниці, які долучаються до процесу контамінації, та контамінанти – okazіональні деривати, які виникають унаслідок контамінації ФО.

Мета та завдання статті. Мета статті – дослідити процеси фразеологічної контамінації; виявити властивості узуальних ФО, які зумовлюють та активізують контамінаційний процес; описати особливості семантичної, граматичної структури, образності та функціонування okazіональних ФО.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Okazіональні фразеологізми розуміємо як одиниці, які функціонують у мовленні, не зафіксовані в нормативних словниках, утворюються окремими носіями мови з певною комунікативною метою способом трансформації фразеологічних одиниць, суттєво відрізняються від фразеологічного інваріанта в семантиці та/або структурі. Однією з основних ознак okazіональності є авторська належність, тобто саме автор тексту (мовлення) здійснює перетворення змісту та форми ФО, саме він організує контекст, у якому реалізується okazіональний фразеологізм. Будь-яка фразеологічна трансформація відбувається з метою створити певний ефект. Деформації семантики і структури ФО націлені на те, щоб «...оживити, посилити їхню виразність» [7, с. 18]. Змінюючи структуру ФО, автор намагається подолати абстрактність, зруйнувати стереотип сприйняття ФО, поновити мікрообраз і подати ФО в новому стилістичному світлі.

Варто зауважити, що прийоми структурно-семантичного перетворення включають розширення компонентного складу, заміну компонентів, утворення okazіональної одиниці за моделлю, фразеологічний еліipsis, контамінацію, модифікацію синтаксичної моделі, рольову інверсію; прийоми семантичного перетворення – подвійну актуалізацію, буквалізацію, переосмислення ФО.

Отже, у статті докладніше зупинимося на аналізі фразеологічної контамінації як одного з найпоширеніших типів структурно-семантичних трансформацій ФО.

Як okazіональне утворення, контамінація характерна загалом для художньої мови й публіцистики. Контаміновані новотвори слугують засобом вираження експресивної оцінки, відображають особливості мовленнєвої ситуації, використовуються як характерологічний засіб. Новотвори, побудовані за допомогою контамінації, наділені ознаками незвичності, новизни, але «живуть» вони лише в тексті [12, с. 79].

Учені по-різному трактують явище фразеологічної контамінації. Л. М. Болдирева вважає, що «прийом контамінації ґрунтується на своєрідному поєднанні кількох фразеологічних одиниць у мікроконтексті» [5, с. 21]. Фразеологічну контамінацію також трактують як стилістичний прийом, що зумовлює синтаксичне та семантичне взаємозчеплення двох чи більше фразеологічних одиниць унаслідок втрати щонайменше одного компонента у фразеологізмі [9, с. 26]. Одні дослідники називають цей процес способом «накладання», злиття ФО з одним спільним компонентом, схрещенням, зміщенням двох семантичних понять на основі їх семантико-звукової близькості [10, с. 191]. Інші називають фразеологічну контамінацію «засобом взаємодії декількох ФО з будь-якими особливостями в плані їх вираження і в плані їх змісту», ставлячи цим самим під сумнів «висновки деяких авторів про обмежені можливості контамінації, тобто про те, що контамінують лише семантично близькі ФО чи лише фразеологізми з однаковою синтаксичною структурою» [4, с. 75].

Відповідно до сучасних тенденцій, у фразеологічній науці фразеологічну контамінацію розуміємо як поєднання двох або більше частин ФО, унаслідок якого може з'явитися нова ФО, тобто дериваційною базою для нового фразеологізму можуть бути дві або й навіть більше ФО. Поєднуватися можуть стійкі сполучення слів різної семантичної злитості: власне фразеологізми, прислів'я, приказки, крилаті вислови різного походження. При об'єднанні один із компонентів звороту стає спільним. Він може бути іменником, дієсловом, прикметником. Водночас ж розміщення компонентів через контамінацію може змінюватися. Подібне поєднання відбувається на основі значеннєвої, граматичної та функціональної спільності або без будь-якої спільності, що спричиняє утворення індивідуально-авторського сполучення слів.

Характер використання прийому фразеологічної контамінації в художній мові полягає в тому, що, не ламаючи докорінно узуальні фразеологізми, тобто не порушуючи допустимі норми їх перетворень, творці контамінованих ФО все ж створюють здебільшого випадків яскраві вирази [4, с. 72].

Унаслідок контамінаційного процесу виникають оказіональні одиниці, або фразеологічні контамінанти, які характеризуються новим смислом, новою образністю, новою внутрішньою формою, експресивністю та оціночною маркованістю. Граматична та семантична структура контамінанта формується як сукупність структурно-семантичних і граматичних значень базових мовних ФО. Варто зазначити, що ці фразеологічні одиниці отримують статус оказіональних, тому що зміни, які відбуваються в базових мовних одиницях у процесі контамінації, охоплюють їх семантичний, образний та структурно-граматичний план.

Ураховуючи структурно-семантичні особливості ФО та характер процесів фразеологічних перетворень, виділяємо чотири типи їх контамінації: 1) контамінація-схрещення, 2) контамінація-поширення, 3) контамінація-накладення, 4) контамінація-приєднання [6, с. 103].

1. *Контамінація-схрещення*. До контамінаційного процесу вступають дві ФО, що мають схожість у значеннях і граматичних структурах. Здійснюється об'єднання (граматичне та смислове) узуальних одиниць й обов'язкова редуція одного з компонентів у складі кожної одиниці. Отже, у контамінацію-схрещення вступають ФО, створені за однією граматичною моделлю. Подібна граматична однотипність активізує трансформаційний процес, тому що відбувається взаємозаміна компонентів: граматично залежний компонент із першого фразеологізму замінюється граматично залежним компонентом зі складу другої базової ФО. Отриманий контамінант за своїм граматичним складом збігається з похідними мовними фразеологізмами. Цей процес схематично можна представити формулою $AB + CD = AD, AC$, де А, В, С, D – компоненти фразеологічних одиниць. За розглянутою схемою здійснюється створення оказіонального фразеологізму *heißer Dank* («гаряча подяка») в результаті контамінації мовних ФО *wärmster Dank* та *heißer Wunsch*. Елемент *heißer* зберігає в контамінаційній ФО вихідні морфологічні показники роду, числа та відміни й у синтаксичному відношенні виконує попередню функцію визначення іменника.

2. *Контамінація-поширення*. Контамінують дві ФО: один базовий фразеологізм поширюється компонентами іншого базового фразеологізму, або один із компонентів похідної ФО поширюється цілим фразеологізмом. Залежно від того, який із компонентів одного з базових фразеологізмів входить до складу оказіональної ФО, виділяємо дві схеми утворення контамінанта:

1) $AB + CD = ABD$, де D – граматично залежний компонент одного з базових фразеологізмів – поширює базовий фразеологізм. За наданою схемою на основі узуальних одиниць *Hand anlegen* [2, с. 313] та *sein Köpfchen anstrengen* [3, с. 147] утворений контамінант *Hand und Köpfchen anlegen* («працювати і фізично, і розумово»). У розглянутому прикладі ФО *Hand anlegen* поширюється субстантивним компонентом *Köpfchen*, що є складовою частиною другого базового фразеологізму *sein Köpfchen anstrengen*. Наведемо ще один приклад: фразеологізм *aus der Haut fahren* [2, с. 317] отримав варіантну форму *aus Haut und Knochen fahren* завдяки контамінаційному поєднанню з фразеологізмом *nur/noch/ Haut und Knochen sein* [2, с. 390]. Сполучення в цій контамінованій одиниці компонентів ФО (*Haut, Knochen*), які співвідносяться генетично, оскільки перебувають між собою в тематичній спорідненості, не лише спричиняє посилення значення «бути роздратованим, утратити самовладання», а й інтенсифікує відповідно емотивність похідної ФО.

2) $AB + CD = ACD$, коли слово-компонент одного фразеологізму поширюється цілим фразеологізмом. Контамінант *Mund, Nase und Ohren aufmachen* («дуже уважно слухати») утворений за допомогою двох ФО *Mund und Nase aufsperrren* [3, с. 241] та *die Ohren aufmachen* [3, с. 250]. При цьому посилюється експресивний потенціал висловлювання, що є основною функцією оказіональних фразеологізмів.

3. *Контамінація-накладення*. Контамінують дві ФО, які мають у своєму складі однаковий компонент. Схематично цей вид контамінації можна подати декількома формулами:

1) $AB + AC = ABC$, де А – граматично базовий дієслівний компонент. За цією моделлю на основі двох узуальних одиниць *j-n in Angst versetzen* [1, с. 78] та *j-n in Schrecken versetzen* [1, с. 583], які мають однаковий дієслівний компонент *versetzen*, утворено контамінант *j-n in Angst und Schrecken versetzen* («налякати когось до нестями»).

2) $AB + BC = ABC$, де В – граматично базовий субстантивний компонент. Контамінант *sich um etwas glatt wie ein Aal herumschlängeln* («майстерно вивертатися») утворений на основі узуальних

одиниць *glatt wie ein Aal* [4, с. 55] та *sich wie ein Aal winden* [2, с. 56], у яких однаковий компонент *der Aal* є граматично опорним.

3) $AC + BC = ABC$, де C – однаковий субстантивний компонент, що виступає і в ролі граматично залежного, і в ролі граматично опорного. Авторський фразеологізм *Öl auf die Wogen der Erregung gießen* («доливати олії до вогню») утворено внаслідок накладення ФО *Öl auf die Wogen gießen* [1, с. 601] та *die Wogen der Erregung* [1, с. 600], які мають однаковий субстантивний компонент *die Wogen*, який у першому фразеологізмі граматично залежний, а в другому – граматично опорний.

4. *Контамінація-приєднання*. У межах цього типу контамінації об'єднуються дві ФО, до складу контамінанта входять усі структурні елементи похідних фразеологізмів (формула $AB + CD = ABCD$). До контамінаційного процесу за цією моделлю вступають найчастіше дієсловні, субстантивні та адвербіальні ФО. Це можна пояснити граматичними особливостями фразеологізмів цих лексико-граматичних розрядів: ФО, що означають дію, отримують додаткову характеристику образу, способу, місця, об'єкту дії тощо. Оказіональний фразеологізм має структурну схему, що відрізняється від структурних схем базових одиниць, тому що до його складу долучаються всі компоненти похідних одиниць. У цьому випадку одна похідна ФО граматично підпорядковується іншій базовій одиниці. Наприклад, через приєднання до узуального фразеологізму *bis über beide Ohren* [3, с. 251] похідного фразеологізму *in Schulden stecken* [3, с. 256] створений оказіональний фразеологізм *bis über beide Ohren in Schulden stecken* («застрягти по вуха в боргах»).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, вивчення фразеологічної контамінації зумовило створення структурної типології контамінованих утворень. Опис особливостей контамінаційного процесу ФО дав змогу не тільки експресивні можливості контамінаційних фразеологізмів, а й лінгвокреативні здібності носіїв мови, які прагнуть максимально точного, ємного, образного вираження думок, прояву експресії та оціночності щодо явищ навколишнього світу.

Отже, фразеологічну контамінацію можна віднести до прийомів трансформації фразеологізмів, які підвищують інтенсивність емотивності оказіональних одиниць. Контамінація ФО не лише спричиняє посилення емоційності художнього та публіцистичного мовлення, а й суттєво впливає на збагачення фразеологічного фонду новими ФО з підвищенням емотивної виразності.

Отже, на часі подальше системне, комплексне вивчення явища фразеологічної контамінації, а також типів контамінації з урахуванням структурно-семантичних особливостей фразеологічних одиниць.

Джерела та література

1. Бинович Л. Э. Немецко-русский фразеологический словарь / Л. Э. Бинович, Н. Н. Гришин ; под ред. д-ра Маличе-Клаппенбах, К. Агрикола. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Рус. яз., 1975. – 665 с.
2. Гавриш В. І. Німецько-український фразеологічний словник : у 2-х т. Т. 1 / В. І. Гавриш, О. П. Пророченко – К. : Рад. шк., 1981. – 416 с.
3. Гавриш В. І. Німецько-український фразеологічний словник. У 2-х т. Т. 2 / В. І. Гавриш, О. П. Пророченко – К. : Рад. шк., 1981. – 282 с.
4. Гавриш М. М. Контамінація фразеологічних одиниць німецького мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / М. М. Гавриш. – К. : Рад. шк., 1988. – 203 с.
5. Гусейнова Т. С. Трансформація фразеологічних одиниць як спосіб реалізації газетної експресії : дис. ... канд. філол. наук / Т. С. Гусейнова. – М. : Просвещение, 1997. – 188 с.
6. Давиденко Л. Б. Синтаксичні функції і структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. Б. Давиденко. – К. : Київ. нац. лінгв. ун-т, 1992. – 23 с.
7. Джаграєва М. Л. Коммуникативно-прагматичні особливості фразеологічної деривації : автореф. дис. ... канд. філол. наук / М. Л. Джаграєва. – Ставрополь : Ставропол. гос. ун-т, 2005. – 21 с.
8. Зимин В. И. Семантические и формально-структурные варианты фразеологических единиц / В. И. Зимин // Исследования по русскому языкознанию. – М. : Просвещение, 1970. – С. 76–103.
9. Мокиєнко В. М. Многочисленность слова и этимология фразеологизма // Проблемы фразеологии : межвуз. сб. науч. тр. / В. М. Мокиєнко. – Тула : [б. и.], 1980. – С. 25–27.
10. Тараба І. О. Лексико-семантичні трансформації складу німецьких та українських фразеологізмів у газетно-інформаційних текстах / І. О. Тараба // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – Житомир : Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, 2007. – № 34. – С. 189–192.
11. Burger H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. 2. Überarbeitete Auflage / H. Burger – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2003. – 214 S.
12. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. – 2. durchges. und erg. Aufl. / W. Fleischer – Tübingen : Niemeyer Verlag, 1997. – 342 S.

Ганжело Светлана. Типология фразеологической контаминации в немецком языке. Стаття посвящена исследованию одного из приемов окказионального преобразования фразеологических единиц (ФЕ) – фразеологической контаминации. Актуальность исследования определяется необходимостью системного изучения трансформационных процессов во фразеологии, что обуславливает динамическое состояние и развитие фразеологической системы и языка в целом. В соответствии с современными тенденциями под фразеологической контаминацией понимаем объединение двух или больше частей ФЕ, вследствие которого может появиться новая ФЕ. Учитывая структурно-семантические особенности ФЕ и характер процессов фразеологических трансформаций, в статье выделено и рассмотрено четыре типа контаминации: 1) контаминация-скрещивание, 2) контаминация-расширение, 3) контаминация-наложение, 4) контаминация-присоединение. Рассмотрение особенностей контаминации ФЕ позволяет выявить, с одной стороны, прагматические возможности окказиональных фразеологизмов как экспрессивных знаков, а с другой – лингвокреативные способности носителей языка как ее пользователей, которые хотят максимально точно высказывать мысли и достаточно полно проявлять оценочность и экспрессию.

Ключевые слова: фразеологическая контаминация, окказиональный фразеологизм, контаминация-скрещивание, контаминация-расширение, контаминация-наложение, контаминация-присоединение, фразеологический контаминант.

Ganzhelo Svitlana. The Typology of Phraseological Contamination in the German Language. In the focus of the article is the research of phraseological contamination, one of occasional transformations of phraseological units (PUs). The article grounds the urgency of systematic investigation of transformation processes in phraseology which determine the dynamic character and development of the phraseological system and language in the whole. According to modern tendencies phraseological contamination is considered as joining of two or more parts of PUs which may result in the creation of a new PU. Taking into account structural-semantic features of PUs and the mode of phraseological transformation processes the author singles out and examines four types of their contamination: 1) contamination-intersection, 2) contamination-extension, 3) contamination-overlapping, 4) contamination-addition. The undertaken research of the method of contamination of PUs makes it possible to disclose, on the one hand, the pragmatic capacities of occasional phraseologisms as vivid expressive means, and, on the other hand, linguocreative abilities of native speakers as the language users striving to explicate their thoughts as accurately and imaginatively as possible and demonstrate evaluation and expression.

Key words: phraseological contamination, occasional phraseological unit, contamination-intersection, contamination-extension, contamination-overlapping, contamination-addition, phraseological contaminant

Стаття надійшла до редколегії
25.03.2015 р.

УДК 811.111'367.622

**Євгенія Гороть
Леся Малімон**

Функціонально-жанрові особливості англomовної наукової статті

У статті здійснено порівняльний аналіз структури тексту англomовної наукової статті гуманітарного та природничо-математичного напрямів за параметрами «функціонування іменників» і «належність іменників до певної лексико-семантичної групи», а також обчислено ступінь подібності досліджуваних текстів за переліком зафіксованих іменників. Грунтуючись на принципах класифікації, яку запропонувала З. Н. Вердієва, всі виокремлені з текстів іменники розподілено на п'ять семантичних класів (предмети, істоти, речовини, природні явища й події, абстрактні поняття), які в подальшому аналізі розбиті на 14 лексико-семантичних груп: 1) предмет (назви предметів та їх частин); 2) людина (назви осіб, їх професійна діяльність, власне ім'я); 3) тваринний світ; 4) субстанція, речовина (мінерали, метали, гази, рідина, деревина, ґрунт, тканина, хімічні та медичні препарати, продукти харчування); 5) природа, природні явища (звукові, світлові, температурні), атмосфера, космос; 6) рослинний світ; 7) процес, дія, діяльність, зміна; 8) стан (фізичний, екзистенційний, емоційний); 9) відношення, взаємозв'язок, система; 10) час; 11) простір; 12) якість, ознака; 13) кількість, об'єм, обсяг, міра, вимір; 14) інформація (джерело інформації, наука, сфера діяльності, навчальний заклад). Установлено, що